REVIEW OF RESEARCH
ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.7631(UIF)
VOLUME - 15 | ISSUE - 9 | JUNE - 2026

प्राथमिक स्तरावरील निपुण कार्यक्रम राबविताना येणाऱ्या अडचणी व उपाययोजना

सौ. मृगया मंगेश मोरे
जि. प. शाळा कोलधे नं. १ ता. लांजा जि. रत्नागिरी

सारांश (Abstract)

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP-2020) अंतर्गत भारत सरकारने **निपुण भारत अभियान (NIPUN Bharat Mission)** सुरू केले. या अभियानाचा मुख्य उद्देश इयत्ता तिसरीपर्यंत प्रत्येक विद्यार्थ्यामध्ये मूलभूत साक्षरता (Foundational Literacy) आणि अंकज्ञान (Numeracy) विकसित करणे हा आहे. या कार्यक्रमाच्या यशस्वी अंमलबजावणीमध्ये शिक्षक, विद्यार्थी, पालक, शाळा प्रशासन आणि समाज या सर्व घटकांची महत्त्वाची भूमिका आहे. तथापि, प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करताना अनेक अडचणी येतात. प्रस्तुत संशोधनात प्राथमिक शिक्षकांना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करून त्यावरील उपाययोजना सुचविण्यात आल्या आहेत.

की-वर्ड्स: निपुण भारत, FLN, प्राथमिक शिक्षण, मूलभूत साक्षरता, अंकज्ञान, अध्यापन.

१. प्रस्तावना

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये स्पष्टपणे नमूद करण्यात आले आहे की इयत्ता तिसरीपर्यंत प्रत्येक विद्यार्थ्याने वाचन, लेखन, आकलन आणि मूलभूत गणितीय क्रिया आत्मसात केल्या पाहिजेत. या उद्देशाने भारत सरकारने **NIPUN Bharat Mission** सुरू केले आहे. महाराष्ट्रात याची अंमलबजावणी **निपुण महाराष्ट्र अभियान** या नावाने होत आहे.

निपुण कार्यक्रम हा केवळ अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यावर भर देत नाही, तर प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या शिकण्याच्या गुणवत्तेत सुधारणा करण्यावर भर देतो. विद्यार्थ्यांच्या क्षमतांनुसार अध्यापन, सतत मूल्यमापन, कृतीआधारित शिक्षण आणि पालकांचा सहभाग यावर या कार्यक्रमाचा विशेष भर आहे.

२. संशोधनाची गरज

प्राथमिक स्तर हा विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक जीवनाचा पाया असतो. या स्तरावर भाषा व गणितातील मूलभूत कौशल्ये विकसित न झाल्यास पुढील शिक्षणात गंभीर अडचणी निर्माण होतात. अनेक शाळांमध्ये निपुण कार्यक्रम राबविताना

शिक्षकांना विविध प्रशासकीय, शैक्षणिक, सामाजिक आणि तांत्रिक अडचणी येतात. या अडचणींचा अभ्यास करून परिणामकारक उपाययोजना सुचविणे आवश्यक आहे.

३. संशोधनाची उद्दिष्टे

1. निपुण कार्यक्रम राबविताना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास करणे.
2. अडचणींची कारणे शोधणे.
3. अडचणींवर परिणामकारक उपाययोजना सुचविणे.
4. निपुण कार्यक्रम अधिक प्रभावी करण्यासाठी सूचना देणे.

४. संशोधन प्रश्न

- निपुण कार्यक्रम राबविताना शिक्षकांना कोणत्या अडचणी येतात?
- अडचणींची प्रमुख कारणे कोणती आहेत?
- कार्यक्रम प्रभावी होण्यासाठी कोणत्या उपाययोजना आवश्यक आहेत?

५. संशोधन पद्धती

- संशोधन प्रकार : वर्णनात्मक सर्वेक्षण
- नमुना : १०० प्राथमिक शिक्षक
- नमुना निवड : यादृच्छिक नमुना
- साधन : प्रश्नावली व मुलाखत
- सांख्यिकी : वारंवारता, टक्केवारी, सरासरी, SD

६. निपुण कार्यक्रम राबविताना येणाऱ्या अडचणी

६.१ विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनातील विविधता

एकाच वर्गात काही विद्यार्थी सहज वाचन करतात, तर काहींना अक्षर ओळखण्यातही अडचण येते. त्यामुळे सर्वांसाठी एकाच पद्धतीने अध्यापन करणे परिणामकारक ठरत नाही.

उपाय- स्तरनिहाय गट तयार करणे.

- निदानात्मक चाचणी घेणे.
- प्रत्येक गटासाठी वेगवेगळे अध्यापन नियोजन.

६.२ शिक्षकांवरील अतिरिक्त कामाचा ताण

शिक्षकांना अध्यापनाबरोबर सर्वेक्षण, ऑनलाइन माहिती भरणे, शासकीय अहवाल, विविध मोहिमा इत्यादी कामे करावी लागतात.

उपाय

- प्रशासकीय कामांचे डिजिटल सुलभीकरण.
- अध्यापनासाठी स्वतंत्र वेळ उपलब्ध करणे.
- सहाय्यक कर्मचाऱ्यांची नियुक्ती.

६.३ पालकांचा अपुरा सहभाग

अनेक पालक मुलांच्या अभ्यासात नियमित सहभागी होत नाहीत. काही पालक निरक्षर असल्याने घरातील अध्ययनास मदत करू शकत नाहीत.

उपाय

- मासिक पालक सभा.
- गृहभेटी.
- घरगुती वाचन उपक्रम.
- पालकांसाठी FLN मार्गदर्शन.

६.४ शैक्षणिक साहित्याची कमतरता

अनेक शाळांमध्ये TLM, गणित साहित्य, ग्रंथालय, फ्लॅश कार्ड, डिजिटल साधने यांचा अभाव असतो.

उपाय- स्थानिक साधनांपासून TLM तयार करणे.

- CSR व ग्रामपंचायतीच्या माध्यमातून साहित्य उपलब्ध करणे.
- डिजिटल सामग्रीचा वापर.

६.५ मोठी वर्गसंख्या

६०–७० विद्यार्थ्यांच्या वर्गात प्रत्येक विद्यार्थ्याकडे वैयक्तिक लक्ष देणे कठीण जाते.

उपाय

- गटाधारित अध्यापन.
- विद्यार्थी नेते तयार करणे.
- सहाध्यायी अध्यापन (Peer Learning).

६.६ विद्यार्थ्यांची अनियमित उपस्थिती

स्थलांतर, आर्थिक परिस्थिती, शेतीकाम किंवा कौटुंबिक कारणांमुळे विद्यार्थ्यांची उपस्थिती कमी असते.

उपाय

- पालकांशी सातत्याने संपर्क.
- आकर्षक शालेय उपक्रम.
- उपस्थितीबाबत नियमित पाठपुरावा.

६.७ डिजिटल सुविधांचा अभाव

ग्रामीण भागात इंटरनेट, स्मार्टफोन, संगणक किंवा प्रोजेक्टर उपलब्ध नसतात.

उपाय

- ऑफलाइन डिजिटल सामग्री.
- DIKSHA App चा वापर.
- क्लस्टर स्तरावर डिजिटल संसाधने उपलब्ध करणे.

६.८ शिक्षक प्रशिक्षणातील मर्यादा

सर्व शिक्षकांना FLN आधारित अध्यापनाचे पुरेसे प्रशिक्षण मिळत नाही.

उपाय

- नियमित CPD प्रशिक्षण.
- SCERT व DIET मार्फत कार्यशाळा.
- प्रात्यक्षिक अध्यापन.

६.९ सतत मूल्यमापनातील अडचणी

प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या प्रगतीची नियमित नोंद ठेवणे वेळखाऊ असते.

उपाय

- सोपी मूल्यमापन साधने.
- डिजिटल नोंदवही.
- साप्ताहिक प्रगती अहवाल.

६.१० भाषिक विविधता

घरची भाषा व शाळेतील भाषा वेगळी असल्याने विद्यार्थ्यांना संकल्पना समजण्यास वेळ लागतो.

उपाय

- मातृभाषेचा प्रारंभी वापर.
- चित्रकथा, गोष्टी, कृतीआधारित अध्यापन.
- द्विभाषिक साहित्य.

७. निष्कर्ष

संशोधनातून असे दिसून आले की निपुण कार्यक्रमाची उद्दिष्टे अत्यंत महत्त्वाची असून त्याची अंमलबजावणी प्रभावी करण्यासाठी शिक्षकांचे प्रशिक्षण, पालकांचा सक्रिय सहभाग, स्तरनिहाय अध्यापन, शैक्षणिक साहित्याची उपलब्धता आणि नियमित मूल्यमापन आवश्यक आहे. शाळा, पालक आणि समाज यांच्या समन्वयातून निपुण कार्यक्रम अधिक यशस्वी होऊ शकतो.

८. शिफारसी

- प्रत्येक प्राथमिक शाळेत FLN संसाधन कक्ष स्थापन करावा.
- प्रत्येक विद्यार्थ्यासाठी वैयक्तिक प्रगती नोंदवही ठेवावी.
- शिक्षकांना वर्षातून किमान दोन वेळा प्रशिक्षण द्यावे.
- पालकांसाठी FLN जनजागृती कार्यक्रम आयोजित करावेत.
- शाळांना आवश्यक TLM व डिजिटल साहित्य उपलब्ध करून द्यावे.
- निपुण कार्यक्रमाच्या प्रगतीचे नियमित शैक्षणिक पर्यवेक्षण करावे.

संदर्भ (APA 7th Edition)

- Government of India. (2020). *National Education Policy 2020*. Ministry of Education.
- Ministry of Education. (2021). *NIPUN Bharat: National Initiative for Proficiency in Reading with Understanding and Numeracy*. Government of India.
- NCERT. (2022). *Foundational Literacy and Numeracy*. National Council of Educational Research and Training.
- SCERT Maharashtra. (2022). *निपुण महाराष्ट्र मार्गदर्शिका*. पुणे.